

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

**10. MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP**
Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS
Zbornik radova

**10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE**
Special Education
and Rehabilitation TODAY
Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEDUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNIK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25-26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNIK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25-26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNİ UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović
Prof. dr Aleksandra Grbović
Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić
Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH
Prof. dr Viviana Langher
Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia
Prof. dr Branislava Popović Ćitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković
*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović
Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavljivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

397 SMETNJE I POREMEĆAJI SLUHA HEARING IMPAIRMENTS

- 399 COMPARISON OF COGNITIVE ABILITY OF FIRST- AND SECOND-GENERATION DEAF CHILDREN WITH COCHLEAR IMPLANTS
Kourosh Amraei, Leila Fathi, Mohammadparsa Azizi, AliHemat Mahmoudneghad
- 409 BIMODALNI BILINGVIZAM GLUVE I NAGLUVE DECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA
Tamara Kovačević, Sanja Đoković
- 417 UPOTREBA PRAVIH PRIDEVA KOD GLUVE I NAGLUVE DECE
Ivana Veselinović, Svetlana Slavnić, Ljiljana Jeličić
- 425 UPOTREBA REČI SUPROTNOG ZNAČENJA U PISANOM I ZNAKOVNOM JEZIKU
Ljubica Isaković, Mia Šešum, Nadežda Dimić
- 433 PERCEPCIJA KVALITETA ODELJENJSKE KLIME U ODНОSU NA ŠKOLSKI USPEH GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA
Vesna Radovanović, Jasmina Kovačević, Jasmina Karić
- 441 ZASTUPLJENOST INOVATIVNIH MODELA NASTAVE U OBRAZOVANJU GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA
Jasmina Kovačević, Vesna Radovanović, Dragana Mačešić Petrović
- 449 SAMOPOŠTOVANJE I ULOGA SPORTA KOD GLUVIH I NAGLUVIH
Ljiljana Jovčić, Tijana Palibrk, Iva Milićević
- 457 OŠTEĆENJE SLUHA IZAZVANO STARENJEM – PREZBIAKUZIJA
Sanja Đoković, Tamara Kovačević
- 465 TINITUS – ETIOPATOGENETSKI FAKTORI I MOGUĆNOST LEČENJA
Snežana Babac, Vladan Milutinović

471 SMETNJE I POREMEĆAJI VIDA VISUAL IMPAIRMENTS

- 473 THE ROLE OF CENTER IRIS FOR THE BLIND AND PARTIALLY SIGHTED IN THE PROCESS OF ESTABLISHING INCLUSIVE ENVIRONMENT IN SLOVENIA
Katjuša Koprivnikar
- 479 EVOLUCIJA RANE INTERVENCIJE U CENTRU IRIS: IZAZOVI, PRISTUPI I OPTIMALNE STRATEGIJE
Dragana Žunić
- 487 SENZIBILIZACIJA VASPITAČA, NASTAVNIKA, STUDENATA I STRUČNIH SARADNIKA ZA RAD SA DECOM OŠTEĆENOG VIDA
Danijela Petković

BIMODALNI BILINGVIZAM GLUVE I NAGLUVE DECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA*

Tamara Kovačević**, Sanja Đoković

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

Bimodalni bilingvizam gluve i nagluve dece podrazumeva poznavanje i redovnu upotrebu znakovnog jezika, koji koristi zajednica gluvih i govornog jezika koji koristi čujuća većina. Bilingvizam čujućih se razlikuje od bilingvizma gluvih. Bilingvalna čujuća deca, uče dva jezika kao i gluvi. Razlika je u tome što drugi jezik uče auditivnim putem, u istom modalitetu kao i prvi jezik. Gluva deca uče dva jezika, u dva modaliteta, što je znatno složenije. Znakovni i govorni jezici uključuju različite perceptivne i produktivne sisteme. Dok, govorni jezici percipiraju vizuelno i njihova artikulacija uključuje sistematsko korišćenje delova tela i prostora. Primerena i efikasna rana komunikacija bez obzira u okviru kog jezičkog modaliteta se odvija (znakovni ili govorni), zajedno sa prihvatanjem deteta i njegovog oštećenja je osnova uspešnog kognitivnog razvoja i razvoja ličnosti deteta, što predstavlja osnovu komunikacije i izgradnje jezičkih veština. Na predškolskom uzrastu, zadatak vrtića je omogućiti deci da nastave da usvajaju jezik koji su počela da usvajaju u porodici (znakovni ili govorni). Deca će najbolje usvojiti oba jezička modaliteta kroz interakcije sa drugim fluentnim govornicima (odraslima i decom). Gluva deca gluvih roditelja su u svakodnevnim situacijama okružena svojim prvim (primarnim) jezikom u porodici, za razliku od gluve dece, čujućih roditelja. Kod gluve dece, čujućih roditelja, vaspitno-obrazovna ustanova je odgovorna za afirmaciju znakovnog jezika, kulture i identiteta gluvih i važna je za povezivanje porodice sa zajednicom gluvih.

Ključne reči: bimodalni bilingvizam, gluva i nagluva deca, predškolski uzrast

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Uticaj kohlearne implantacije na edukaciju gluve i nagluve dece“ (br. 179055), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** 122tamara@gmail.com

Uvod

Rani bilingvizam gluve i nagluve dece (poznavanje znakovnog jezika i govornog/pisanog jezika) je od neprocenjive važnosti za njihov razvoj (Perniss, Pfau, & Steinbach, 2007). Gluva i nagluva deca izložena govornom i znakovnom jeziku, imaju bolje razumevanje i jezičku produkciju nego deca koja su izložena samo govornom jeziku (Rinaldi & Casseli, 2009). Istraživanja brojnih autora (Ann, 2001; Gregory, 2004; Meir, 2002; Wilbur, 2000), ukazuju na važnost paralelnog korišćenja znakovnog i govornog jezika u formi bilingvizma. Bilingvizam je poznavanje i stalna upotreba dva ili više jezika. Bilingvizam tipa „znakovni jezik – govorni jezik“ je jedini put da gluvo dete zadovolji svoje potrebe, tj. da od malena komunicira sa svojim roditeljima, razvije svoje kognitivne sposobnosti, upozna svet, u potpunosti komunicira sa okolinom i akulturira se u svet onih koji čuju i svet gluvih (Grosjean, 2001).

Bilingvizam gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta

Bimodalni bilingvizam se definiše kao upotreba dva jezika (znakovnog i govornog) u dva modaliteta (vizuelnom i auditivnom). Poznavajući i koristeći znakovni i govorni jezik, gluva i nagluva deca će ostvariti svoje pune potencijale u intelektualnom, govornom i socijalnom razvoju (Kovačević, 2019). Bilingvizam čujućih se razlikuje od bilingvizma gluvih. Bilingvalna čujuća deca, uče dva jezika kao i gluvi. Razlika je u tome što drugi jezik (J2) uče auditivnim putem, u istom modalitetu kao i prvi jezik – J1 (Knight & Swanwick, 2002). Gluva deca uče dva jezika, u dva modaliteta, što je znatno složenije. Kada čujuća deca uče J2, on im je potpuno dostupan i nije ograničen nikakvim fizičkim faktorima. Gluva deca ne mogu u potpunosti čuti svoj J2. Gluva deca gluvih roditelja prirodno usvajaju znakovni jezik kod kuće i formalno uče J2 u predškolskim ustanovama, iako često usvajaju oba jezika istovremeno. Bilingvizam donosi mnoge kognitivne, komunikativne i kulturološke prednosti. Bilingvizam ima pozitivne efekte na metalingističku svest, egzekutivne funkcije i kognitivne sposobnosti (Barac & Bialystok, 2012; Bialystok & Craik, 2010; Goldstein & Bunta, 2012).

Usvajanje znakovnog i govornog jezika

Znakovni jezici su se razvili u drugačijem biološkom medijumu od govornih jezika. Ali, uprkos evidentnim razlikama u modalitetu, oni su struktuirani kao govorni jezici na fonološkom, morfološkom i sintaksičkom nivou (So, Coppola, Licciardello, & Goldin-Meadow, 2005.).

Gluva i nagluva deca koja su od najranijeg uzrasta izložena isključivo znakovnom jeziku prolaze kroz iste osnovne stepene usvajanja jezika kao čujuća deca koja uče da govore u svom okruženju. Da bi se na pravilan način mogao proučavati razvoj govora slušno oštećene dece, kao i odstupanja koja se u tom razvoju javljaju, mora se poznavati razvoj govora čujuće dece (Đoković, 1997). Prirođan proces govorno-jezičkog razvoja odvija se pod uticajem govorno-jezičkog okruženja. Na početku

usvajanja znakovnog jezika gluve bebe prave slične greške u produkciji znakova, kao i čujuća deca u artikulaciji glasova u govornom jeziku. U prirodnoj interakciji gluve dece uzrasta od 19-24 meseca sa njihovim gluvim majkama, analizirano je ukupno 1018 znakova. U produkciji prvih znakova, deca su pravila greške u prvima oblicima šaka, supstitucije, i često su ponavljala iste znakove (Morgan, Barrett-Jones, & Stoneham, 2007). Anderson (2006), ukazuje na izuzetnu sličnost prvih znakova i reči u ASL (*American Sign Language*) – američkom znakovnom jeziku i engleskom govornom jeziku. Evidentno je da je od 18 do 23 meseca, produktivni vokabular (znakova ili reči) gluve i čujuće dece, kada se poredi, manje više isti. Lista prvih reči, odnosno gestova-znakova koje deca usvajaju, ukazuje na veoma velike sličnosti između ranih leksičkih sadržaja gluve i čujuće dece. Prvi znaci-gestovi gluve dece su semantički slični prvim rečima koje produkuju čujuća deca (Kovačević, 2013).

Komunikacija gluve i nagluve dece u porodici

Gluvo dete zahteva rano uključivanje u proces rehabilitacije slušanja i govora, koje predstavlja preduslov napredovanja deteta kako u govorno jezičkom tako i u psihosocijalnom i emotivnom razvoju. Ono svoja iskustva stiče na razne načine, ali njegov najuticajniji i najodgovorniji učitelj je roditelj. Roditelje treba edukovati o oštećenju sluha, posledicama, komunikaciji, vaspitanju i obrazovanju gluvog deteta. Porodica deteta oštećenog sluha treba da ima pristup svim informacijama o opštem razvoju deteta, informacijama o oštećenju sluha, komunikacijskim mogućnostima i jezičkom razvoju gluve dece. Oko 90% gluve dece rođeno je u porodicama sa obe čujuća roditelja, 7% ima jednog gluvog roditelja, a samo 3% ima obe gluve roditelja (Marschark, 1993). Oko 5-10 % gluve dece usvaja znakovni jezik od svojih gluvih roditelja (Mitchell & Karchmer, 2004). Većina gluve dece raste u potpuno čujućem svetu, u ranom detinjstvu. Takođe, većina čujućih roditelja gluve dece ne poznaje ili slabo pozna znakovni jezik, što ima značajne implikacije na razvoj gluvog deteta. Deca koja ne uče svoj prirodnji jezik od rođenja, uče znakovni jezik kada jednom dođu u kontakt sa vršnjacima u predškolskoj ustanovi ili školi (Pfau, 2010).

Istraživanje koje je sprovedeno u SAD, na uzorku od 17 porodica, ukazuje na pozitivne stavove roditelja o bimodalnom bilingvizmu (Mitchiner, 2015). Roditelji su se izjasnili da očekuju da njihova deca postanu jednako fluentna u oba jezika (znakovnom i govornom).

Jezik utiče na društveni razvoj i afektivne odnose, bliskost porodice i njenih članova. Čujući roditelji i glua deca koja su dvojezična u govornom i znakovnom jeziku, grade kvalitetnije odnose u svojim porodicama (Calderon & Greenberg, 2011; Humphries et al., 2019).

Deca koja nisu usvojila jezik na najranijem uzrastu ne mogu da budu fluentna u bilo kom jeziku. Ukoliko se propusti kritičan period izlaganja prirodnom jeziku, njihov kasniji razvoj kognitivnih aktivnosti može biti nedovoljno razvijen. Porodici gluvog deteta se često savetuje da ne izlažu dete znakovnom jeziku. Ove apsolutno ideološke pozicije, stvaraju roditeljima pritisak i mogu realno da ugroze razvojne

potrebe gluve dece. Rani pristup znakovnom jeziku, podstiče razvoj govornog jezika i nakon kohlearne implantacije (Humphries et al., 2012).

Bimodalni bilingvalni pristup u vaspitno-obrazovnom radu sa gluvom i nagluvom decom predškolskog uzrasta

Bimodalni bilingvalni pristup omogućava deci različite komunikacione strategije, tokom njihovih društvenih interakcija sa gluvim i čujućim vršnjacima ili odraslim osobama, što olakšava sticanje socijalnih veština i adekvatan socio-emocionalni razvoj (Hassanzadeh, 2012).

Na predškolskom uzrastu, zadatak vrtića je omogućiti deci da nastave da usvajaju jezik koji su počela da usvajaju u porodici, a najbolje će ga usvojiti kroz interakcije sa drugim fluentnim govornicima – odraslima i decom (Mahshie, 2007; Plaza-Pust, 2017). Važno je da su u vrtiću prisutni defektolog-surdolog, vaspitač ili znakovni interpretator, koji će osigurati dalji razvoj znakovnog jezika kroz pričanje priča i gledanje priča na znakovnom jeziku na DVD-u, uz prepričavanje, dramatizaciju i druge postupke za podsticanje razvoja veština u znakovnom jeziku. Posebna pažnja u predškolskom periodu poklanja se razvoju interesa za pisano reč, čitanjem slikovica uz prevođenje na znakovni jezik, izradom dnevnika/rečnika – sa slikama i rečima i stalnoj izloženosti pisanoj reči natpisa na predmetima u prostorima u kojima dete boravi. Na predškolskom uzrastu radi se na razvoju metajezičke svesti u svrhu shvatanja odvojenosti dva jezika. U ovom periodu, deci se ne objašnjavaju eksplisitno gramatička pravila znakovnog i govornog jezika, već se metajezička svest razvija kroz igre sa znakovima kao što su imitacija znakova, igre sa znakovima koje koriste određeni oblik šake („Na slovo, na slovo...“; pričanje priča koristeći samo jedan oblik šake...); korišćenje dvojezičnih azbučnih kartica koje sadrže sliku predmeta; početno slovo/daktilološki znak/oblik šake kojom se pravi znak za tu reč; reč/znak za taj predmet i igranje sa znakovima na kreativan način (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2012).

Jedna od bazičnih prepostavki bilingvalnog razvoja gluve dece je da im je neophodno pružiti mogućnost da interaktivno komuniciraju i sa vršnjacima i sa odraslima, i sa čujućim i sa gluvima, i na znakovnom i na govornom jeziku. Treba imati na umu da jezik ima svoj govorni, pisani i znakovni izraz, i te izraze treba koristiti i zajedno i pojedinačno. Poznato je da postoje određena pravila koje je potrebno poštovati da bi se izbegle teškoće u učenju dva jezika kod dece u ranom uzrastu: 1) princip „jedna osoba-jedan jezik“ mora biti poštovan; svaki učesnik u komunikaciji sa detetom mora biti dosledan i koristiti samo jedan jezik, i izbegavati prebacivanje sa jednog jezika na drugi; 2) u kasnijim stadijumima usvajanja jezika, detetu treba pružiti priliku da komunicira sa što više osoba; na početku je dovoljno da jedan odrasli komunicira sa detetom na samo jednom jeziku, ali kasnije dete ima potrebu da tim jezikom komunicira i sa drugim ljudima i da iskusi slične kontekste na oba jezika; 3) dete treba motivisati da koristi oba jezika i da doživi okruženje i situacije u kojima je neophodno da ih koristi da bi ga razumeli. Znanje prvog, maternjeg jezika će pozitivno uticati na učenje drugog jezika (Ardito, Caselli, Vecchieti, & Volterra, 2008; Dimić i Šešum, 2011).

Zaključak

Rezultati mnogobrojnih istraživanja ukazuju da je najbolji pristup u procesu razvoja govora i jezika i vaspitno-obrazovnom radu sa glurom i nagluvom decom, bilingvalni pristup. Cilj ovog pristupa je razviti komunikacijske veštine kod dece, omogućiti im viši nivo obrazovanja i uključiti ih u život društvene zajednice. U vaspitno-obrazovnom radu, na predškolskom uzrastu, treba omogućiti: da učestvuju vaspitač i defektolog koji je fluentan u znakovnom jeziku; adekvatnu obuku u znakovnom jeziku za roditelje; podsticanje deteta da krene u školu sa razvijenim prvim jezikom, govornim ili znakovnim.

Literatura

- Anderson, D. (2006). Lexical development of deaf children acquiring signed languages. In B. Schick, M. Marschark & P. Spencer (Eds.), *Advances in the sign language development of deaf children* (pp. 135-160). New York: Oxford University Press.
- Ann, J. (2001). Bilingualism and language contact. In C. Lucas (Ed.), *The sociolinguistics of sign language* (pp. 33-60). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ardito, B., Caselli, M. C., Vecchietti, A., & Volterra, V. (2008). Deaf and hearing children: reading together in preschool. In C. Plaza-Pust & E. Morales-Lopez (Eds.), *Sign bilingualism. Language development, interaction, and maintenance in sign language contact situations* (pp. 137-164). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Barac, R., & Bialystok, E. (2012). Bilingual effects on cognitive and linguistic development: role of language, cultural background, and education. *Child Development*, 83, 413-422.
- Bialystok, E., & Craik, F. (2010) Cognitive and linguistic processing in the bilingual mind. *Current Directions in Psychological Science*, 19(1), 19-23.
- Bradarić-Jončić, S. i Kolarić, B. (2012). Dvojezično obrazovanje gluhe djece. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 104-116.
- Calderon, R., & Greenberg, M. (2011). Social and emotional development of deaf children: family, school, and program effects. In M. Marschark & P. E. Spencer (Eds.), *Oxford handbook of deaf studies, language, and education* (pp. 188-199). New York: Oxford University Press.
- Dimić, N. i Šešum, M. (2011). Znakovni jezik-osnovni način komunikacije gluvih. *Beogradska defektološka škola*, 17(1), 13-41.
- Đoković, S. (1997). *Formiranje ploziva kod slušno oštećene dece predškolskog uzrasta*. Beograd: Defektološki fakultet, IEFPG.
- Goldstein, B., & Bunta, F. (2012). Positive and negative transfer in the phonological systems of bilingual speakers. *International Journal of Bilingualism*, 16(4), 388-401.
- Gregory, S. (2004). Issues in sign bilingual education. In S. Bradarić-Jončić & V. Ivasović (Eds.), *Sign language, deaf culture and bilingual education* (pp. 111-121). Zagreb: Faculty of Education and Rehabilitation Sciences.

- Grosjean, F. (2001). The right of the deaf child to grow up bilingual. *Sign Language Studies*, 1(2), 110-114.
- Hassanzadeh, S. (2012). Outcomes of cochlear implantation in deaf children of deaf parents: comparative study. *Journal of Laryngology & Otology*, 126, 989-994.
- Humphries, T., Kushalnagar, P., Mathur, G., Napoli, D., Padden, C., Rathmann, C., & Smith. S. R. (2012). Language acquisition for deaf children: reducing the harms of zero tolerance to the use of alternative approaches. *Harm Reduction Journal*, 9(1), 16.
- Humprhies, T., Kushalnagar, P., Mathur, G., Napoli, D., Rathmann, C., & Smith, S. (2019). Support for parents of deaf children: common questions and informed, evidence-based answers. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 118, 134-142.
- Kovačević, T. (2013). *Funkcija znakovnog jezičkog izraza u razvoju jezika kod gluve i nagluve dece*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kovačević, T., Isaković, Lj., & Dimić, N. (2016). Bilingualism with deaf and hard of hearing preschool children. In S. Nikolić, R. Nikić & V. Ilanković (Eds.), *Early intervention in special education and rehabilitation* (pp. 347-360). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Kovačević, T. i Đoković, S. (2018). Različiti aspekti podrške porodicama sa gluvom i nagluvom decom. U Lj. Isaković i T. Kovačević (Ur.), *Specifičnost oštećenja sluha-koraci i iskoraci* (str. 267-282). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kovačević, T. (2019). Dvojezičnost gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta – od teorije do prakse. U Z. Opačić, G. Zeljić, A. Petrović i S. Polić (Ur.), *Programske (re)forme u obrazovanju i vaspitanju-izazovi i perspektive* (str. 110-111). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Knight, P., & Swanwick, R. (2002). *Working with deaf pupils. Sign bilingual policy into practice*. London: David Fulton Publishers.
- Marschark, M. (1993). *Psychological development of deaf children*. Oxford: University Press.
- Mahshie, S. N. (2007). *Dvojezično obrazovanje gluhe djece*. Washington: Laurent Clerc National Deaf Education Center/ Zagreb: Savez gluhih i nagluhih grada Zagreba.
- Meier, R. P. (2002). Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. In R. P. Meier, K. Cormier & D. Quinto-Pozos (Eds.), *Modality and structure in signed and spoken languages* (pp. 1-25). Cambridge: University Press.
- Mitchell, R., & Karchmer, M. (2004). Chasing the mythical ten percent: parental hearing status of deaf and hard of hearing students in the United States. *Sign Language Studies*, 4, 138-63.
- Mitchiner, J. C. (2015). Deaf parents of cochlear-implanted children: beliefs on bimodal bilingualism. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 20(1), 51-66.

- Morgan, G., Barrett-Jones, S., & Stoneham, H. (2007). The first signs of language: phonological development in British Sign Language. *Applied Psycholinguistics*, 28, 3-22.
- Perniss, P., Pfau, R., & Steinbach, M. (2007). Can't you see the difference? Sources of variation in sign language structure. In P. Perniss, R. Pfau & M. Steinbach (Eds.), *Visible variation: cross-linguistic studies in sign language structure* (pp. 1-34). Berlin: Mouton.
- Plaza-Pust, C. (2017). *Sign bilingualism in education: challenges and perspectives along the research, policy, practice axis*. Germany: Ishara Press.
- Pfau, R. (2010). Handwaving & headshaking? On the linguistic structure of sign languages. In J. Martí i Castell & J. M. Mestres i Serra (Eds.), *Les llengües de signes com a llengües minoritàries: perspectives lingüístiques, socials i polítiques: actes del seminari del CUMIPB-CEL 2008* (pp. 59-84). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Rinaldi, P. & Caselli, C. (2009). Lexical and grammatical abilities in deaf Italian preschoolers: the role of duration of formal language experience. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14(1), 63-75.
- So, W. C., Coppola, M., Licciardello, V., & Goldin-Meadow, S. (2005). The seeds of spatial grammar in the manual modality. *Cognitive Science*, 29(6), 1029-1043.
- Swanwick, R. A. (2016). Deaf children's bimodal bilingualism and education. *Language Teaching*, 49(1), 1-34.
- Willbur, R. B. (2000). The use of ASL to support the development of English and literacy. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5(1), 81-104.

BIMODAL BILINGUALISM IN DEAF AND HARD OF HEARING CHILDREN OF PRESCHOOL AGE*

Tamara Kovačević, Sanja Đoković

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia

Bimodal bilingualism of deaf and hard of hearing children implies the knowledge and regular use of sign language, which is used by the community of the deaf, and the spoken language, which is used by the majority who can hear. Bilingualism of the hearing is different from the bilingualism of the deaf. Bilingual hearing children, as well as deaf children, learn two languages. The difference is that hearing children learn a second language through auditory means, in the same modality as a first language. Deaf children learn two languages in two modalities, which is considerably more complex. Sign and spoken languages include various perceptual and productive systems. While spoken languages include mechanisms of auditory processing and speech production, sign languages are perceived visually, and

* This paper is a result of the project "Influence of Cochlear Implantation on Education of Deaf and Hard of Hearing Children" (No. 179055), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

their articulation involves the systematic use of parts of the body and space. Appropriate and effective early communication, regardless of within which linguistic modality (sign or spoken) it takes place, together with the acceptance of the child and its impairment is the basis of successful cognitive development and the development of the child's personality, which is the basis of communication and of building language skills. At preschool age, the task of a kindergarten is to enable children to continue to learn the language which they started learning in the family (sign or spoken language). Children will learn both linguistic modalities best through the interaction with other fluent speakers (adults and children). The deaf children of deaf parents are, in everyday situations, surrounded with their first (primary) language in the family, unlike the deaf children of hearing parents. In the deaf children of hearing parents, the educational institution is responsible for the affirmation of sign language, the culture and identity of the deaf, and it is important for connecting the family with the deaf community.

Key words: bimodal bilingualism, deaf and hard of hearing children, preschool age